

ברכת האורז

אליהו לוי

ראשי פרקים:

פתיחה

א. שיטות הראשונים

ב. שיטות האחרונים

ג. הלכה למעשה

פתיחה

בגמרא ברכות ל"ז. מופיעות שני מימרות של רב ושמואל:

א. רב ושמואל דאמרי תרוויהו, כל **שיש בו** מחמשת המינים, מברכים עליו 'בורא מיני מזונות'.
 ב. רב ושמואל דאמרי תרוויהו, כל **שהוא** מחמשת המינים, מברכים עליו 'בורא מיני מזונות'.
 הגמרא מדייקת שהביטוי 'כל שיש בו' ממעט אורז ודוחן על ידי תערובות, והביטוי 'כל שהוא' ממעט אורז ודוחן בעינייהו. הגמרא מקשה על שיטת רב ושמואל בעניין ברכת האורז. הקושיא העיקרית היא מברייתא, שאומרת בפירוש שאורז בעינו מברכים עליו 'אדמה', ואם טחנו, אפאו או בישלו, מברך עליו 'מזונות'. לכן, הגמרא משאירה את רב ושמואל בתיובתא. להלכה, ישנם שלוש שיטות עיקריות בעניין ברכת אורז ודוחן:

א. שיטת בה"ג וראבי"ה - פוסקים כרב ושמואל המקוריים, ומברכים על אורז 'אדמה'¹.
 ב. שיטת הרי"ף - לא פוסקים כרב ושמואל באורז, אבל בדוחן פוסקים כמותם ולא מברכים עליו 'מזונות'².

ג. שיטת הרא"ש - גם על דוחן מברכים 'מזונות'.

שיטת הרא"ש נראית כאן השיטה המובנת ביותר. הרא"ש מבין שברכת 'מיני מזונות' היא על דברים הזנים, ולכן צריך לברך 'מזונות' על דוחן כמו על אורז, שהרי שניהם מינים זנים. לעומתה שיטת בה"ג דורשת עיון מבחינת פשט הסוגיא, שהרי פסיקתו נראית בדיוק ההיפך ממסקנת הגמרא. ושיטת הרי"ף נראית קשה מצד עצמה - מאיפה הגיע החילוק בין אורז לדוחן?

¹ הראבי"ה מסביר, שזה שהגמרא הכניסה את רב ושמואל לתיובתא, זה טעות בגירסא. צריך לגרוס תיובתא דרב ושמואל! ועל זה עונה הגמרא מהכוסס את החיטה, למרות שהוא בעצמו אומר שהלשון מגומגם.

² הסבירו תלמידי רבנו יונה, שזהו מעין המשך לשיטת רבי יוחנן בן נורי. מכיון שאנו מוצאים, שר"י בן נורי סובר שאורז הוא מין דגן ודוחן לא, אע"פ שדחינו את רבי יוחנן בן נורי, מ"מ אנו רואים שדין האורז והדוחן אינו שווה, ולכן מותר לאוכלו.

ישנה עוד מחלוקת בין הראשונים בעניין אורז ע"י תערובות. פרט לבה"ג מוסכם בראשונים, שרב ושמואל נשארו בתיובתא. אולם, מוסכם על כולם שרק המימרא השניה של רב ושמואל נשארה בתיובתא, ולא המימרה הראשונה. ולכן הפסיקה הרווחת היא שאורז ע"י תערובות, אין מברכים עליו 'מזונות'. אולם, בשאלה מה הגדר של תערובות, חלקו הראשונים. מהרי"ף וכן מהרמב"ם משמע, שאפילו על תערובת בה האורז מהווה רוב, אין מברכים 'מזונות'. לעומתם הרא"ש ועוד אחרים כתבו, שרק כאשר המין השני יותר מהאורז מברכים כברכת המין השני, אולם אם האורז יותר, יש לברך על כל התערובת 'מזונות'.

גם במחלוקת זו שיטת הרא"ש מובנת לעומת שיטת רי"ף הסתומה. הרא"ש מבין שבחמשת המינים יש חידוש, שאע"פ שהם מועטים בתערובת ואינם עיקריים, הם מין חשוב ולכן צריך לברך עליהם 'מזונות' כאילו הם הרוב. אולם שיטת הרי"ף דורשת עיון - מדוע תשתנה ברכת האורז כשהוא בתערובת?

א. שיטות הראשונים

נראה שהמח' העקרונית בין הראשונים היא בהבנת מהות ברכת 'מזונות'. שיטת הרא"ש היא שהברכה היא על כך שהמאכל מזין, ולכן על כל דבר מזין צריך לברך 'מזונות'. לשיטתו הדבר הייחודי בחמשת המינים הוא שהם מינים חשובים, ולכן כאשר הם בתערובת הם תמיד מהווים את העיקר, אפילו כשהם מיעוט כמותי. לאורז, לדוחן ולשאר מינים מזינים אין אותה חשיבות כמו לה' המינים עד שנאמר שבכל תערובת הם העיקר, ולכן כשהם בתערובת, הולכים אחר הרוב.

השיטה הקיצונית ההפוכה, היא שיטת הראבי"ה ובה"ג. לשיטתם, הברכה לא נתקנה על דברים מזינים, אלא ספציפית על חמשת המינים. הברכה היא על מיני מזונות, ולא על מינים שמזינים ככלל. לכן, לא שייך לברך 'מזונות' על שום דבר מלבד חמשת המינים.

נראה שמחלוקתם בהבנת הגמרא היא כיצד יש להבין את היחס בין שתי המימרות של רב ושמואל. לשיטת הרא"ש, שתי המימרות של רב ושמואל הם מימרות נפרדות, שהמימרא הראשונה עוסקת בחשיבות חמשת המינים. רב ושמואל אומרים, שהם מינים חשובים, ולכן על כל דבר שמעורב בו משהו מהם מברכים כמותם. אולם, המימרא השנייה עוסקת בהגדרת ברכת 'מזונות'. מימרא זו נדחתה, ולכן אין הלכה כמו רב ושמואל בנושא זה.

יתכן שלשיטת הראבי"ה ובה"ג, שני המימרות לא עוסקות בנושאים שונים, אלא הם בעצם מימרא אחת. העיקרון הוא, שחמשת המינים הם מינים מיוחדים, ולכן תיקנו עליהם ברכה מיוחדת. מכיוון שהם מיוחדים, יש שני כללים שנוגעים רק בהם: האחד הוא, שרק להם יש ברכה מיוחדת, והשני הוא שבכל מקום שהם נמצאים, מברכים ברכה זו. לכן, לשיטת בה"ג וראבי"ה, לא שייך לחלק בין המימרות ולומר שהלכה כאחת מהם, שהרי הם בעצם מימרא אחת. וכן, ומכיוון שמוצאים בהמשך בגמרא שנפסק כרב ושמואל לגבי המימרא הראשונה, ממילא הלכה כמותם גם במימרא השנייה.

השיטה הממוצעת היא שיטת הרי"ף. הרי"ף לכאורה הבין, שיש כאן שני מימרות שונות שאפשר להפריד בניהם, שהרי כתב בפירוש שהלכה כמותם במימרא הראשונה, אך לא

במימרא השנייה. אולם, מיתר עיון נראה, שהרי"ף סובר כבה"ג וראבי"ה ששני המימרות סובבות סביב עיקרון אחד. ויתר על כן, נראה שהרי"ף סובר שהמימרא השנייה לא נדחתה לגמרי. בפועל לא מקבלים אותה להלכה, אבל העיקרון שלה, שמברכים מזונות רק על חמשת המינים, עדיין קיים.

אם היינו מבינים שהרי"ף סובר כמו הרא"ש, שברכת 'מזונות' היא על כל מינים המזינים, אין מקום כלל לחלק בין אורז לדוחן. אורז ודוחן הם מינים מזינים במידה שווה, ואין מקום לומר שאחד מזין יותר מהשני. המקום בו אפשר לחלק בניהם, הוא בהגדרת המין. באורז, אנו מוצאים שיטה שרואה אותו כמין דגן ממש. ויתר על כן, במקומות שונים אנו רואים שהגמרא רואה צורך לומר שאורז אינו מין דגן. משמע מכך, שאורז מצד הגדרת המין, שייך למיני הדגן; אמנם הגמרא לא מגדירה אותו כמין דגן מבחינה בוטנית, אך הוא בודאי מין שקרוב מאוד למיני הדגן.

יתכן שמסיבה זו הרי"ף חילק בין אורז לדוחן. יתכן שהרי"ף מבין כמו בה"ג וראבי"ה שברכת 'מזונות' היא על מיני הדגן, ולא על דברים מזינים. ולכן הוא סובר שהמימרא של רב ושמואל "כל שהוא מחמשת המינים" לא נדחתה, אלא קצת שונתה. העיקרון של המימרא נשאר, שהברכה היא על מין דגן, אולם בפועל אנו מוכנים להחשיב גם אורז כמין דגן.

עפ"ז נוכל להבין גם את המחלוקת השניה בין הרא"ש לרי"ף. לשיטת הרא"ש, הברכה של אורז היא 'מזונות', ולכן כל עוד הוא עיקר בתערובת, יברכו עליו 'מזונות'. אולם, לשיטת הרי"ף ברכת האורז אינה 'מזונות'. ברכת 'מזונות' היא על חמשת מיני הדגן. באורז, מכיוון שהתכונות שלו דומות לתכונות של מיני דגן, החשיבו אותו כמין דגן. אולם, חשיבות זו פוקעת ממנו כאשר הוא מעורב במינים אחרים, אפילו כשהוא מהווה את רוב התערובת. לכן, כאשר הוא חלק מתערובת, לא מברכים עליו 'מזונות' כלל. לעומת שאר חמשת המינים, שמכיוון שהברכה מעיקרה ניתקנה עליהם, אפשר לברך עליהם מזונות אפילו ע"י תערובת.

וביתר עומק. מדוע מברכים על חמש המינים ע"י תערובות 'מזונות'? אפשר לראות זאת כשאלה של עיקר וטפל, וכך ראו זאת רוב הראשונים. חמשת המינים הם מינים חשובים, ולכן לעולם הם העיקריים בתערובת. באורז, לא נוכל לומר שהוא תמיד החשוב בתערובת, ולכן אם הוא לא הרוב, לא נברך עליו 'מזונות'. אולם, אם הוא הרוב - הוא חשוב עפ"י כל דיני עיקר וטפל, ולכן אפשר לברך עליו 'מזונות'. כך הבין הרא"ש. אולם, אפשר להבין זאת באופן אחר לגמרי: יתכן, שהסיבה בגללה כל שיש בו מחמשת המינים מברכים עליו 'מזונות', היא שחמשת המינים מבטלים את כל שאר המינים בתערובת. כשיש מחמשת המינים בתערובת, רואים את השאר כאילו אינו קיים, וכל התערובת מקבלת את שמו של מין הדגן. אולם באורז, כאשר הוא ע"י תערובת, קורה דבר הפוך - בטל ממנו שם מין דגן, ולכן הוא מאבד את ברכת ה'מזונות'.³

³ עיין בגמרא בפסחים מ"ב ע"א מח' בעניין חמץ דגן ע"י תערובת. שאין לו דין חמץ רגיל, אלא יש ריבוי מיוחד על מנת לאוסרו בפסח. והסברה היא, שע"י תערובת בטל שם הדבר, וכבר כאילו אינו מין דגן.

סיכום קצר:

נוכל לומר שיש כאן מח' עקרונית, בהבנת משמעותה של ברכת 'מזונות', וממילא בשאלה מדוע מברכים על אורז 'מזונות'.
 לשיטת הרא"ש - הברכה היא על מינים מזינים, לכן מברכים על אורז 'מזונות'.
 לשיטת בה"ג וכן הרי"ף - הברכה היא על מיני הדגן. באורז, חלקו בה"ג והרי"ף האם אפשר לתת לו דין של מין דגן.

ב. שיטות האחרונים

להלכה, אנו מוצאים מח' מעניינת בין הרמ"א לשו"ע בעניין אורז. מקור המח' ככל הנראה, נעוץ במח' בין תלמידי רבנו יונה, לריא"ז ועוד. תלמידי רבנו יונה כתבו, שיש הבדל בין אורז לדוחן בעניין ברכת 'מזונות' - שאורז, אפילו אם אוכלו שלם מברך עליו 'מזונות', אולם דוחן, אם לא טחנו אלא השאירו שלם, לא מברך עליו 'מזונות'. הטעם של תלמידי רבנו יונה הוא, שדרך אכילת האורז היא כשהוא שלם, לעומת הדוחן שאין דרך אכילתו אלא ע"י טחינה. אולם, בלשון ריא"ז מופיע, שאורז בין אם אכלו חי בין אם אכלו מבושל, מברכים עליו 'אדמה'. ורק אם טחנו או עשה ממנו כעין דייסא, מברך עליו 'מזונות'.
 ה'בית יוסף' חשב תחילה לחלוק על תלמידי רבנו יונה בזה, שהרי כתוב בפירוש 'טחנו אפאו ובישלו'. אולם, לבסוף הביא סברא לחלק בין אורז לחיטה. הב"י הסביר, שדרך אכילתו של אורז היא גם ללא טחינה, ולכן ברכתו 'מזונות' גם כשהוא לא טחון. לעומת דוחן, שדרך אכילתו היא רק בטחינה. למסקנה, הב"י מסכים עם תלמידי רבנו יונה. אולם, הרמ"א כתב להלכה, שברכת האורז היא 'מזונות', רק אם בישלו עד שנתמעך. וכבר התפלאו הרבה אחרונים על הרמ"א, שהרי הב"י הסכים למסקנא עם תלמידי רבנו יונה, שהואיל ודרך אכילתו של אורז היא ע"י בישול ללא טחינה, כך ראוי לברך עליו 'מזונות'.
 היו שהסבירו שכוונת הרמ"א היא שנתבשל עד שנהיה רך, ופחות מכאן יש לו דין של כוסס, אולם לא נראה כן מלשון הרמ"א. היו שנשארו בצריך עיון.
 יתכן, שבשביל להבין את הרמ"א, נקדים לשאול מדוע ככלל לחלק בחיטה עצמה, בין כוסס, לבין טחנה אפאה ובישלה. הסברא הפשוטה אומרת, שהחילוק הוא בין דרך אכילה לבין דבר שאינו דרך אכילה. ברכת 'מזונות', היא על דברים מזינים, אולם רק כאשר אוכלים אותם בדרך האכילה המזינה. לכן, אם המין נשאר כמות שהוא, ברכתו 'אדמה', ואם הוא התשנה לדרך אכילתו, מברכים עליו 'מזונות'. לפי זה, על אורז מבושל צריך לברך 'מזונות'.
 אולם, יתכן שאפשר להבין אחרת. אנו הרי הסברנו, שלשיטת בה"ג והרי"ף, ברכת 'מזונות' היא לא על דברים מזינים, אלא על המין. א"כ, לכאורה היה ראוי לברך מזונות, גם בכוסס, שהרי זה מין דגן! ונראה לומר, שלשיטתם הייחודיות של מין הדגן, מתבטאת רק ע"י טחינה. ללא טחינה, זהו מין אדמה רגיל, ולא מין דגן. הטחינה, מפקיעה את הברכה הקודמת של הדבר, ונותנת לו דין חדש של מין דגן.

בסגנון אחר. יתכן שברכת 'בורא מיני מזונות', ניתקנה לכתחילה רק על מיני דגן טחונים, שפקעה ברכתם הראשונית. במין רגיל, כאשר נטחן ברכתו נהיית 'שהכל'. אולם, במין דגן כאשר נתמעך ויצא מברכתו הראשונה, תיקנו לו חכמים ברכה חדשה - 'מזונות'. יתכן שמסיבה זו הבין הרמ"א, שכל עוד המין נשאר בברכתו הראשונה, הרי הוא מין אדמה, ולא תשתנה ברכתו. ברכת מזונות, היא רק כאשר המין השתנה - הוא יוצא מברכתו הראשונה, וכעת הוא יכול לקבל ברכה חדשה. לכן, ללא מיעוץ של האורז, הברכה עליו תישאר ברכת 'אדמה', כפי שהיה קודם עד שיתמעך.

ניתן להוכיח דבר זה - ברמ"א מופיע שלוש פעמים דין נתמעך:
 א. לגבי פירות - השו"ע כותב שגם אם הפירות נתמעכו, מברך עליהם 'העץ'. הרמ"א כותב בשם י"א שאם נתמעכו, נשתנית ברכתם ל'שהכל'.
 ב. לגבי אורז - כתב הרמ"א, שרק אם נתמעך מברכים עליו 'מזונות'.
 ג. לגבי שאר מיני קטניות - כתב הרמ"א, שאם נשארו שלמים או לא נתמעכו לגמרי, מברך עליהם 'אדמה'. אם נתמעכו לגמרי - מברך עליהם 'שהכל'⁴.

מהמח' הראשונה והשלישית נראה, שיש כאן מח' עקרונית בין השו"ע לרמ"א בדין מיעוץ. לפי השו"ע, מיעוץ לא מפקיע מהברכה הראשונה, ולפי הרמ"א, המיעוץ מפקיע מהברכה הקודמת. נראה שמאותה סיבה בדיוק הם חלקו באורז. לפי השו"ע, המיעוץ לא עושה שום שינוי. ברכת 'מזונות', היא על מין המזין כשאוכלים אותו בדרך אכילתו. ולכן, אורז שדרך אכילתו היא בבישול, מברכים עליו 'אדמה'. אולם, לפי הרמ"א, המיעוץ מפקיע את הברכה הקודמת. לשיטתו, רק כאשר פקעה ברכת 'האדמה', המין נכנס לברכה החדשה של 'מזונות'.

ג. הלכה למעשה

אורז חי - לכ"ע מברך עליו אדמה.

אורז מבושל -

- שו"ע - כפי שכתבנו שיטת השו"ע היא לברך על אורז 'מזונות', אפילו לא נתמעך.
- רמ"א - לשיטת הרמ"א מברכים רק על אורז שנתמעך מזונות. ובכך חלקו האחרונים:
- ערוך השולחן - כוונת הרמ"א היא, על אורז שנתבשל ונעשה רך.
- מג"א, גר"א - הבינו את הרמ"א כפשוטו אולם חלקו עליו, וכתבו לברך 'מזונות' כשו"ע.
- ט"ז, ב"ח - כתבו שבכלל יש ספק באורז, שהרי לא ברור אם אורז הוא היר"ז או ריי"ז, ולכן כתבו שבכל מקרה לא לברך 'מזונות' על אורז. אלא, שהב"ח כתב לאכול זאת תוך כדי ארוחה בשביל לצאת מהספק, והט"ז כתב שדי לו אם יברך 'שהכל', שהרי אין כאן ספק ברכה

⁴ בסוגריים שאחרי הרמ"א כתבו, שמקור הלכה זו היא בב"י. אולם, כד דייקת זה כלל לא מדברי הב"י. הב"י כתב כן, רק על דברים שאין דרך אכילתם ע"י מיעוץ, ורמ"א כתב זה כלל לגבי מיעוץ, שמיעוץ מפקיע הברכה.

אחרונה. ובשו"ע הרב כתב, שירא שמים יאכל אורז רק תוך כדי סעודה, ומ"מ אם לא - יסתפק בברכת 'שהכל'.

אורז מעורב - כתב השו"ע לברך עליו 'מזונות' אם הוא מהווה את הרוב, ואם לא לברך על המין שמהווה את רוב התערובת. וכן הסכימו המג"א והרבה אחרונים, אולם הט"ז הקשה על השו"ע. ולהלכה מבחינתו בכל מקרה לא מברכים 'מזונות' כדלעיל.

פת אורז - כאשר טחנו את האורז ועשו ממנו פת, דינו יהיה כדין האורז, כל אחד לשיטתו. אולם פת האורז בימינו, נעשית מהטפחה בחום רב של האורז, ללא מגע מים וללא טחינה. היו אחרונים שכתבו⁵, שלדבר זה אין דין אורז מבושל, אלא דין של אורז חי, וצריך לברך עליו 'אדמה'. אולם, לענ"ד סברא זו מוקשה. הרי עיקר הסיבה בגללה אמרו לברך על אורז מבושל, היא שכך דרך אכילתו באופן שהוא מזין, ופשיטא שלא גרע פת אורז מאורז מבושל. יתר על כן, הרי נאמר בברייתא ש"טחנו אפאו ובישלו", ומדוע יגרע דין פת אורז, מאורז אפוי? על כן נראה לי כמו שכתבו רבים אחרים⁶, לברך גם על פת אורז 'מזונות'⁷.

אולם כל זה לשיטת הסוברים שמברכים על אורז מבושל 'מזונות'. לשיטת הרמ"א צ"ע, ויתכן שכאן גם הוא מודה שתהיה ברכתו 'מזונות', כיוון שפקע מברכתו הקודמת, וצ"ע.

פתיתי אורז קלויים - היו שכתבו שמכיוון שזאת דרך אכילתו היום, אין לזה דין אורז חי, ולכן יש לברך עליו 'מזונות'. אולם, לענ"ד נראה שיש כאן הרבה ספיקות, והיותר ראוי לא לברך עליו 'מזונות'⁸. ונראה לי, שהטוב ביותר לברך עליו 'שהכל'.

⁵ בספר וזאת הברכה הביא זאת בשם הרב אויערבך, אך לא ראיתי היכן כתב כן.

⁶ הגר"מ פיינשטיין ועוד.

⁷ שמעתי בשם הרב אריאל הולנד, שמברכים עליהם "שהכל" כיוון שכלל אינם אוכל, אלא אוכלים אותם לרפואה, וכיוון שנהנים מכל מקום מברכים שהכל. אולם לענ"ד במציאות אוכלים את זה לא לרפואה אלא להנאה.

⁸ א. כלל לא בטוח שיצא מגדר חי, ואפילו לדעות שאומרות שגם ללא טחינה ברכתו מזונות. ב. גם אם נאמר שיצא מגדר חי, הרי קיימות כל הספקות האחרות. ג. כל הסברא היא שזה אכילה מזינה, והרי כך אין אכילתו מזינה, אלא זה מין חטיף. ומכל הנ"ל נראה לי, לא לברך עליו מזונות.